

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/149>

ДОПУСТИМІСТЬ І ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА

ADMISSIBILITY AND EVIDENCE OF THE RESULTS OF THE CONDUCTED PSYCHOPHYSIOLOGICAL RESEARCH WITH THE USE OF A POLYGRAPH

Бережний О.І., к.ю.н.,
викладач кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Бухова Д.М., студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню актуальної проблеми кримінального процесуального права щодо допустимості і доказового значення результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа.

В роботі звернуто увагу на історію поліграфа в світі та досвід зарубіжних країн, розповсюдженість його використання: на сьогодні його широко застосовують в США, Японії, Китаї, Індії та інших державах.

Проаналізовано належність, допустимість та достовірність результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа як доказів, а також виділено чинники, які можуть зашкодити такій перевірці. Бурхливий науково-технічний розвиток сприяє появі нових методів доказування, адже правові науки та сучасні технології знаходяться в тісному взаємозв'язку. Розслідування за допомогою виявлення неправдивих свідчень з використанням поліграфа значно допоможе кримінальному судочинству в цілому, проте є нюанси, на які треба звертати увагу.

Визначено, що виконання поліграфних перевірок не суперечить чинному законодавству України і не порушує його. Для використання таких досліджень в кримінальному процесі необхідне дотримання декількох умов: результати психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа прямо стосуються обставин події, що розслідується; отримані від правомірних джерел суб'єктами, уповноваженими на це законодавством; додані до кримінального провадження в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом для кожного виду судових доказів; отримані за наявності згоди особи на проведення щодо неї такого дослідження. Зазначається, що суб'єктом, уповноваженим на проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа є поліграфолог, який складає за результатами відповідних досліджень довідку спеціаліста.

Визначено, що існує необхідність закріпити на законодавчому рівні доказове значення отриманих результатів, враховуючи як переваги, так і недоліки, для того, щоб остаточно вирішити питання щодо допустимості і доказової сутності результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Існує висока вірогідність, що використання даних, які були отримані за допомогою цього пристрою, вже в найближчому майбутньому стануть повноцінною доказовою базою в межах кримінального провадження.

Ключові слова: поліграф, детектор брехні, поліграфолог, судова психофізіологічна експертиза, прихована інформація, фіксація фізіологічних параметрів.

The article deals with the actual problem of the criminal procedural law concerning admissibility and evidence of the results of the conducted psychophysiological research with the use of a polygraph.

Attention is drawn to the history of the polygraph in the world and the experience of foreign countries, the prevalence of its use: today it is widely used in the USA, Japan, China, India, and other countries.

The propriety, admissibility, and reliability of the results of psychophysiological research with the use of a polygraph as evidence were analyzed; also, factors that can harm such an inspection are highlighted. The rapid development of scientific and technical progress contributes to the emergence of new methods of proof because legal sciences and modern technologies are closely related. Investigating false testimony with the use of a polygraph will greatly help criminal justice as a whole, but some nuances need to be paid attention to.

It is defined that the performance of polygraph checks does not contradict the current legislation of Ukraine and does not violate it. Several conditions must be met for the use of such research in the criminal process: the results of psychophysiological research with the use of a polygraph directly relate to the circumstances of the event under investigation; obtained from legitimate sources by entities or individuals authorized by law; added to the criminal proceedings in the manner established by the criminal procedural law for each type of court evidence; received in the presence of the person's consent to conduct such research on him. It is affirmed that the subject authorized to conduct psychophysiological research with the use of a polygraph is a polygraph examiner who prepares a specialist's reference based on the results of relevant research.

It is stated that it is necessary to enshrine at the legislative level the probative value of the obtained results considering both advantages and disadvantages to finally resolve the issue concerning admissibility and evidence of the results of the conducted psychophysiological research with the use of a polygraph. There is a high probability that the use of data obtained with the help of this device will already shortly become a full-fledged evidence base within the framework of criminal proceedings.

Key words: polygraph, lie detector, polygraph examiner, forensic psychophysiological examination, hidden information, fixation of physiological parameters.

Постановка проблеми. Науково-технічний розвиток сприяє появі нових методів доказування, які можуть допомогти швидко, якісно та ефективно розслідувати кримінальні правопорушення. Одним із найвідоміших науково-технічних досягнень, яке може сприяти протидії

злочинності, є поліграф. Проте серед науковців та дослідників досі виникають дискусії з приводу доцільності та ефективності цього приладу, допустимості і доказової сутності результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Дане питання потребує законо-

давчих уточнень, враховуючи недоліки та переваги такого методу доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми допустимості і доказової сутності результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа присвятили свої праці О.І. Мотлях, Т.А. Лешкович, Р.С. Белкіна, Т.В. Михальчук, В.І. Комісаров, А.М. Волик, В.П. Захаров, В.С. Загородній, І.В. Єлховський, О.І. Козаченко та інші.

Метою статті є висвітлення актуальних питань, пов'язаних з допустимістю та доказовою сутністю результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, проаналізувати їх допустимість, належність та достовірність, звернувшись до законодавчої бази, а також визначити сучасні тенденції використання поліграфа та проблеми, які необхідно урегулювати.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини 1 статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1].

Докази є основою, базою для будь-якого процесу доказування, в тому числі і кримінального, адже завдяки ним можна встановити обставини справи, особу чи групу осіб, які вчинили протиправне діяння, призначити їм покарання. КПК України встановлює, що процесуальними джерелами доказів можуть бути показання, речові докази, документи, висновки експертів. Варто зазначити, що наведені вище джерела повинні мати наступні властивості: належність, допустимість, достовірність, а певна їх сукупність повинна характеризуватись достатністю.

Стаття 85 КПК України закріплює наступне: «належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів» [1]. Належність характеризується можливістю встановити факт, що має значення для кримінального провадження. Допустимими є лише ті докази, що отримані в порядку, встановленому КПК України. Докази повинні бути отримані лише суб'єктами, уповноваженими на це законодавством, із відомого і не забороненого джерела, зібрані, закріплені та засвідчені з дотриманням вимог процесуального порядку. Якщо докази не відповідають вказаним критеріям, їх вважають недопустимими. Достовірність доказів характеризується їхньою відповідністю об'єктивній реальності.

Поліграф, або як його ще називають, «детектор брехні», є різновидом психофізіологічної апаратури і являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів [2]. Із цього визначення можна зробити висновок, що поліграфом є певний медичний прилад, який фіксує основні психофізіологічні показники: ритм дихання, інтенсивність потовиділення, рівень кров'яного тиску. На основі отриманих результатів спеціалісти виявляють правдивими чи неправдивими були показання обстежуваної особи.

Початком вивчення цієї теми вважають 1895 рік, коли італійський криміналіст Чезаре Ломброзо в роботі «Злочинна людина» навів практику застосування приладу для виявлення брехні грабіжника (гідросфігмометр, для зміни тиску крові). Ще з 1881 р він застосовував прилад на допитах. Методика, започаткована Чезаре Ломброзо, дала поштовх для роботи та досліджень інших науковців. На сьогодні поліграф широко застосовується в США, Япо-

нії, Китаї, Індії та інших державах, за офіційними даними поліграф використовується у 57 країнах світу, що складає близько 25% країн світу [3].

Результати перевірок із застосуванням поліграфа в різних країнах мають різний характер. Частіше за все, він інформативно-консультативний і виступає як допоміжне джерело доказів, проте в деяких державах результати поліграфних психофізіологічних перевірок використовуються як повноцінний доказ в суді. Яскравим прикладом є Японія, де кожен злочинний акт може слугувати підставою для проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа. Також в цій країні запроваджена уніфікована і формалізована система навчання поліграфологів з багаторівневими курсами підвищення кваліфікації, що зумовлює велику кількість спеціалістів у даній сфері [4].

Проте, в багатьох державах, навіть в тих, де на офіційному рівні не закріплено використання поліграфа, виникають дискусії з приводу доцільності та ефективності цього приладу, допустимості і доказової сутності результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа.

Варто зазначити, що не існує жодного нормативно-правового акту, який би забороняв застосування поліграфа в Україні. Він не порушує права людини чи процесуальні гарантії, не є аморальним, не принижує гідність особи, не становить небезпеки життю та здоров'ю. Сутність психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в Україні регулюються Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. Відповідно до пункту 6.8 вищезгаданої інструкції, з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитись опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Предметом опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;
- іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування [5]. Це положення тісно пов'язане зі статтею 28 Конституції України, де визначено: «Людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом» [7]. Варто зазначити, що дослідження за допомогою поліграфа можна вважати «іншими дослідом». Однак, допустимість використання поліграфа в кримінальному провадженні частково відрізняється від допустимості використання отриманих з його допомогою даних як доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до пункту 3 частини 1 статті 284 КПК України, кримінальне провадження закривається в разі, якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати [1]. Це важливе положення свідчить про те, що проведення процесуальних дій з порушенням законодавства може стати причиною закриття кримінального провадження в цілому, в такому випадку потерпілий не може відновити порушені права та свободи, а захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень не реалізується. Саме тому в кримінальному провадженні важливо оперувати доказами, які є належними, достовірними та допустимими.

Характеризуючи як докази за цими підставами психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа, спочатку треба встановити випадки та чинники, які можуть

зашкодити такій перевірці. Серед них: гостра серцево-судинна недостатність, коли емоційна напруга, спричинена проведенням дослідження, може призвести до негативних наслідків; вагітність; наявність медичної довідки про повну або часткову недієздатність особи; при перебуванні поліграфолога з особою, що проходить опитування, у родинних, службових чи інших відносинах; щодо осіб, що вживають наркотичні речовини та в інших випадках [6].

Відповідно до частини 1 статті 87 КПК України, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини [1]. Зміст допустимості як властивості кримінально-процесуального доказу складається з чотирьох умов:

- а) докази отримані суб'єктами, уповноваженими на це законодавством;
- б) докази отримані з відомого і не забороненого джерела;
- в) докази отримані в установленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми;
- г) фактичні дані та процес належно закріплені й засвідчені.

Таким чином, для того, щоб характеризуватись властивістю допустимості, психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа повинні: прямо стосуватись обставин події, що розслідується; бути отримані від правомірних джерел суб'єктами, уповноваженими на це законодавством; додані до кримінального провадження в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом для кожного виду судових доказів; отримані за наявності згоди особи на проведення щодо неї такого дослідження.

Стосовно суб'єкта, уповноваженого на проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа, наказом Міністерства економіки України № 810-21 від 25 жовтня 2021 року внесені зміни до Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій». Згідно наказу введено нову професійну назву посади «Поліграфолог» (код 2490, підклас 2490 «Поліграфолог», професійне угруповання «Професіонали, що не входять в інші класифікаційні групи» розділу 2 «Професіонали») [8]. Варто не ототожнювати поліграфологів та судових експертів. Поліграфолог не є судовим експертом, оскільки не має відповідної атестації та не внесений до Реєстру атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, він складає за результатами відповідних досліджень довідку спеціаліста, яка визнається судом в якості документа як доказу в кримінальному провадженні.

Висновок поліграфолога не має переваги щодо інших доказів. Важливим є той факт, що іноді підозрюваний або обвинувачений можуть відмовитись від проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. В будь-якому випадку, це не є підставою вважати особу винною і такою, якій є що приховувати від розслідування. Іноді результати поліграфолога свідчать про те, що особа причетна до вчинення кримінального правопорушення, але підозрюваний або обвинувачений всіяко заперечує свою причетність до події, в такому разі результати експертизи варто перевірити або підкріпити іншими доказами, їх не можна вважати основними або такими, що мають перевагу. В таких випадках наявна наступна проблематика: з одного боку, може бути присутня помилка поліграфолога, надання з його сторони цілком або частково недостовірного висновку за результатами дослідження; з іншого боку, ігнорування такого виду доказів може призвести до судової помилки.

Ще одним важливим моментом є той факт, що поліграф фіксує основні психофізіологічні показники. Поліграфолог в свою чергу порівнює показники, зафіксовані детектором у стані психофізіологічного спокою з тими, які спостерігались під час опитування особи стосовно подій, пов'язаних з кримінальним правопорушенням. Але науці відомі випадки, коли особи вчинили жорстокі злочини, проте змін основних психофізіологічних показників не відбувалось. Так само як і випадки, коли результати опитування людини, яка не здійснювала злочинних діянь, демонстрували такі фізіологічні показники, що властиві особі, яка вчинила злочин. Відсоток таких ситуацій мінімальний, залежать вони від людського фактору: хвилювання під час опитування, вплив на фізіологічні реакції медикаментозними засобами (наприклад, заспокоїливими) тощо.

Висновки. Використання даних психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа як доказів в кримінальному провадженні цілком припустиме за умов дотримання належності, допустимості та достовірності. Кримінальне процесуальне законодавство України швидко розвивається та змінюється відповідно до реалії сьогодення, при цьому враховується європейський та міжнародний досвід. Для вирішення питання щодо допустимості і доказової сутності результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа варто закріпити на законодавчому рівні доказове значення отриманих результатів, враховуючи як переваги, так і недоліки. Повноцінне використання психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа як доказу в кримінальному провадженні з урахуванням досвіду інших країн сприятиме закріпленню поліграфа в системі засобів доказування в кримінальному процесі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 31.10.2022).
2. Правові підстави застосування поліграфа в Україні. *Рівненська обласна організація професійної спілки атестованих працівників ОВС України* : веб-сайт. URL: <http://www.papovs-rivne.org.ua/?p=1182> (дата звернення: 31.10.2022).
3. Історія поліграфа в світі та Україні. *Всеукраїнська асоціація поліграфологів*: веб-сайт. URL: <https://polygraph.ua/istorija-poligrafa/> (дата звернення: 31.10.2022).
4. Зубовський Д. С. Досвід Японії з проведення психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 355-368.
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998. № 53/5.
6. Загородній В. Є. Щодо деяких чинників, які можуть завадити перевірці на поліграфі *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. Конф., 15 травня 2020 р. Одеса: С. 328-330.
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, No 30, ст. 141.
8. Зміни до класифікатора професій України. Зустрічайте нову професію – «поліграфолог». *Всеукраїнська асоціація поліграфологів*: веб-сайт. URL: <https://polygraph.ua/zmini-do-klasifikatora-profesij-poligrafolog/> (дата звернення: 31.10.2022).